

IV. BIUROKRATINIS PRIVAČIŲ ĮMONIŲ VALDYMAS

1. Kaip valdžios kišimasis ir pelno paskatų trikdymas biurokratizuoja verslą

Jokia privati įmonė niekada negalėtų tapti biurokratinių valdymo metodų auka, jeigu savo veikloje ji vadovautųsi vien pelno sumetimais. Jau buvo parodyta, kad veikiant pelno motyvui kiekvienas pramoninis agregatas, nepaisant jo dydžio, gali suorganizuoti visą verslovę ir kiekvieną jos padalinį tokiu būdu, kad kapitalistinė pelnijimosi dvasia persmelktų ją nuo viršaus iki apačios.

Be mūsų laikais pelno motyvas iš visų pusių puolamas. Viešoji nuomonė smerkia jį kaip amoralų ir visuomenės gerovei nepaprastai žalingą dalyką. Politinės partijos ir valdžia deda visas pastangas, kad jis būtų išnaikintas ir pakeistas vadinamuoju "tarnavimu visuomenei", o iš tikrųjų - biurokratiniu valdymu.

Nėra reikalo gilintis į nacių pasiekimus šioje srityje. Jiems pavyko iš verslo visiškai išguiti pelno paskatas. Nacių Vokietijoje nebėra laisvo verslo. Nebėra verslininkų. Buvę verslininkai padaryti Betriebsfuhrer (gamybos vadovais). Jie neturi jokios veikimo laisvės; jie privalo besąlygiškai paklusti įsakams, kuriuos leidžia Centrinė Gamybos Valdymo Taryba, Reichswirtschaftsministerium, ir jai pavaldūs teritoriniai bei šakiniai pareigūnai. Valdžia ne tik nustato kainas, palūkanų procentą, atlyginimų ir algų dydį, gamybos apimtį bei gamybos metodus; ji nustato apibrėžtas pajamas kiekvienam gamybos vadovui tokiu būdu paversdama jį algą gaunančiu valstybiniu tarnautoju. Ši sistema, nepaisant kai kurių išliekančių pavadinimų, neturi nieko bendra su kapitalizmu ar rinkos ekonomika. Tai paprasčiausia vokiškoji socializmo atmaina, Zwangswirtschaft. Ji skiriasi nuo rusiškosios socializmo atmainos, kur visos įmonės tiesiog nacionalizuotos, tik techninėmis detalėmis. Ir ji, žinoma, panaši į rusiškąją sistemą tuo, kad socialinės organizacijos principas yra grynai autoritarinis.

Likusiam pasaulyje nėra nueita tai toli. Anglosaksų kraštuose dar egzistuoja privatus verslas. Bet bendroji mūsų laikų tendencija - leisti valdžiai kištis į privatų verstą. Ir šis kišimasis daugeliu atvejų primeta privačiai įmonei biurokratinę tvarką.

2. Kišimasis į pelno dydį

Valdžia gali naudoti įvairius metodus ribodama pelną, kurį verslovei leidžiama turėti. Dažniausiai naudojami metodai yra šie:

1. Apribojamas leistinas pelnas tam tikros rūšies verslui. Perviršis turi būti atiduotas valdžiai (pavyzdžiui, municipalitetui), išdalintas priemokų pavidalu darbuojantiems arba panaikintas mažinant įkainius klientams.
2. Valdžia savo nuožiūra nustato kainą, kuria įmonė gali įkainuoti parduodamas prekes ar teikiamas paslaugas. Tokiu atveju valdžia panaudoja savo galią užkirsdama kelią tam, ką ji vadina viršpelniu.
3. Įmonei neleidžiama įkainuoti parduodamas prekes ar teikiamas paslaugas virš jų kaštų, pridėdant valdžios nustatytą papildomą sumą kaip procentą nuo kaštų arba kaip fiksuotą priemoką.
4. Įmonei leidžiama gauti visas rinkos pajamas; bet visas pelnas arba jo dalis virš tam tikros ribos išsiurbiamas mokesčiais.

Visų šių metodų bendras bruožas yra tas, kad įmonei nebeapsimoka didinti savo pelną. Ji nustoja paskatų mažinti sąnaudas, dirbti kuo efektyviau ir pigiau. Bet, kita vertus, išlieka visi procedūrų tobulinimo ir kaštų mažinimo stabdžiai. Visa rizika, susijusi su naujų, kaštus mažinančių įrengimų diegimu, tenka verslininkui. Nesutarimai, kylantys darbuojantiems reikalaujant didesnių atlyginimų ir algų, paliekami jam pačiam spręsti.

Viešojo nuomonė, kurstoma socialistiniu mitu, tuoj pat pradeda kaltinti verslininkus. Nuolat kartojama, kad efektyvumas smunka būtent dėl jų amoralumo. Jeigu jie būtų sąžiningi ir rūpintųsi visuomenės gerove, kaip tai daro nesavanaudiški valstybiniai tarnautojai, jie nepaliamajamai dėtų visas pastangas gerindami paslaugas, net jeigu savanaudiškiems pelno interesams tai nieko neduotų. Būtent jų nežabotas godumas gadina veiklą tų įmonių, kurių pelno dydis ribojamas. Kodėl žmogus nesistengia gerai dirbti, net jeigu jis negali tikėtis asmeninės naudos iš savo pareigingumo?

Negali būti didesnės beprasmybės, kai biurokratas štai taip keliamas pavyzdžiu verslininkui. Biurokratas neturi teisės siekti kokių nors patobulinimų. Jis privalo laikytis vyresnybės nustatytų taisyklių bei instrukcijų. Jis neturi teisės diegti naujovės, jeigu jo vyresnybė joms nepitaria. Jo pareiga ir jo dorybė - klusnumas.

Panagrinėkime keletą pavyzdžių iš kariuomenės gyvenimo. Kariuomenės

neabejotinai yra idealiausios ir tobuliausios biurokratinės organizacijos. Daugumoje šalių joms vadovauja pareigūnai, kurie yra nuoširdžiai pasišventę vienam tikslui: padaryti savo šalies ginkluotąsias pajėgas kuo efektyvesnes. Tačiau karinių reikalų tvarkymui būdingas atkaklus priešiškus bet kokiems mėginimams diegti naujoves. Yra toks posakis, kad generalinis štabas visada ruošiasi praėjusiam karui, ir niekada ne ateinančiam. Kiekviena nauja idėja susiduria su aršiu aukščiausių pareigūnų pasipriešinimu. Pažangos nešėjai čia yra turėję kartaus patyrimo. Nėra reikalo šiuos faktus priminti; jie žinomi kiekvienam.

Šios nepatenkinamos padėties priežastis akivaizdi. Bet kokia pažanga visada prieštarauja senoms, įsitvirtinusioms idėjoms, taigi, ir jomis pagrįstiems kodeksams. Kiekvienas pažangos žingsnis reikalauja pakeitimų ir su jais susijusios didelės rizikos. Tik nedaugelis žmonių, apdovanotų ypatingais ir retais sugebėjimais, moka planuoti naujus dalykus ir išvelgti jų naudą. Kapitalistinėje sistemoje novatorius gali imtis savo planų įgyvendinimo nepaisydamas daugumos nenoro pripažinti jų privalumą. Jam pakanka įtikinti keletą išvalgesnių žmonių paskolinti jam pradžiai lėšų. Biurokratinėje sistemoje būtina įtikinti tuos, kurie viršuje - dažniausiai senus žmones, įpratusius tvarkyti reikalus pagal instrukcijas ir jau nepajėgiančius pagauti naujų idėjų. Jokios pažangos, jokių reformų negalima tikėtis ten, kur pirmam žingsniui žengti reikalingas senų žmonių sutikimas. Naujų metodų pionieriai laikomi maištininkais ir su jais atitinkamai elgiamasi. Biurokratiniam protui klusnumas įstatymams, laikymasis to, kas įprasta ir sena, yra pirmoji iš visų dorybių.

Pasakyti verslininkui, kurio įmonės pelnas ribojamas: "Elkis kaip sąžiningas biurokratas", reiškia liepti jam vengti bet kokių reformų. Niekas negali būti vienu metu ir skrupulingas biurokratas, ir novatorius. Pažanga yra būtent tai, ko taisyklės ir instrukcijos nenumatė; ji būtinai vyksta už biurokratinės veiklos ribų.

Verslinės sistemos pranašumas tas, kad ji atlygina naujoves pakankamai gerai, kad rastųsi paskatų imtis didelės rizikos. Bet jeigu šis atlyginimas panaikinamas arba žymiai apribojamas, tada negali būti jokios kalbos apie pažangą.

Stambus verslas išleidžia didžiules sumas tyrimams, nes jam rūpi gauti pelną iš naujų gamybos metodų. Kiekvienas verslininkas visada ieško patobulinimų; jis siekia pelno mažindamas kaštus arba gerindamas savo gaminių kokybę. Visuomenė pastebi tik pavykusias naujoves. Ji nesuvokia, kiek daug verslovių žlunga klaidingai pasirinkdamos naujas procedūras.

Beprasmiška įkalbinėti verslininką pradėti diegti, negaunant jokio pelno, visus tuos patobulinimus, kuriuos jis darytų, jei galėtų tikėtis iš jų

pasipelnyti. Laisvas verslininkas priima sprendimą po kruopštaus ir rūpestingo visų "už" ir "prieš" nagrinėjimo, po visų sėkmės ir nesėkmės galimybių apsvarstymo. Galimas pajamas jis pasveria kartu su galimais nuostoliais. Nuostolis arba pelnas atsilieps jo paties gerovei - štai kur reikalo esmė. Rizikavimas savo paties pinigais arba rūpinimasis valdžios ir kitų žmonių galimu pelnu - štai du labai skirtingi požiūriai į reikalą.

Bet čia yra dar vienas, svarbesnis dalykas. Nevykusi naujovė ne tik suryja investuotą kapitalą, ji taip pat mažina ateities pelną. Didesnioji to pelno dalis, jei jis būtų gautas, nukeliautų į valstybės iždą. Bet jo mažėjimas atsilieps valstybės įplaukoms. Valdžia neleis verslininkui rizikuoti tuo, ką ji laiko savo įplaukomis. Jai atrodoys neteisinga duoti verslininkui teisę rizikuoti tuo, kas yra potencialiai valdžios pinigai. Ji ribos verslininko laisvę jam tvarkant "savo" verslą, praktiškai tapusį jau ne jo paties, bet valdžios verslu.

Mes jau esame tokios politikos kelio pradžioje. "Kaštų ir priemokos" kontraktų atveju valdžia mėgina ne tik užsitikrinti, kad kontragento deklaruoti kaštai būtų iš tikrųjų padaryti, bet dar ir ar jie leistini pagal kontrakto sąlygas. Bet kokį kaštų mažinimą ji laiko savaime suprantamu dalyku, bet ji nepripažįsta išlaidų, kurios jos samdomų biurokratų požiūriu nėra būtinos. Susiklosto štai kokia padėtis: Kontragentas išleidžia tam tikrą sumą pinigų ketindamas sumažinti gamybos kaštus. Jeigu jam pasiseka, tai ten, kur naudojamas kaštų su procentine priemoka metodas, jo pelnas sumažėja. Jeigu jam nepasiseka, tai minėtų išlaidų valdžia nepadengia, ir jis vėl patiria nuostolį. Tad bet koks mėginimas ką nors keisti tradicinėje gamybos rutinoje jam turi blogai baigtis. Vienintelis būdas šios bausmės išvengti - nieko nekeisti.

Mokesčių srityje įvestieji algų dydžio apribojimai ženklina naują tendenciją. Šiuo metu jie liečia tik didesnes algas. Bet vargu ar jie čia sustos. Pradėjus vadovautis principu, kad mokesčių inspekcija turi teisę spręsti apie tam tikrų kaštų, išskaitymų ar išlaidų pagrįstumą, verslininko laisvė bus apribota ir visais kitais kaštų klausimais. Jis bus verčiamas, prieš darydamas kokius nors pakeitimus, kaskart įsitikinti, ar mokesčių valdyba pritaria numatomoms išlaidoms. Mokesčių rinkėjai taps aukščiausia valdžia gamybos reikaluose.

3. Kišimasis į personalo atranką

Bet koks valdiškas kišimasis į privačios verslovės reikalus sukelia tuos pačius pragaištingus padarinius. Jis paralyžiuoja iniciatyvą ir kuria biurokratizmą. Mes čia negalime išnagrinėti visų tam naudojamų metodų. Pasitenkinsime apsvarstę vieną ypač atgrasų pavyzdį.

Net devynioliktame amžiuje, Europos liberalizmo žydėjimo amžiuje, privatus verslas ten nebuvo toks laisvas, koks jis kadaise buvo Amerikoje. Kontinentinėje Europoje kiekviena įmonė ir ypač kiekviena bendrovė visada daugeliu aspektų priklausė nuo valdžios organų nuožiūros. Biurai turėjo pakankamai galios, kad panorėję pridarytų bet kuriai verslovei rimtos žalos. Vengiant tokių nemalonumų verslui reikėjo palaikyti gerus santykius su valdžios atstovais.

Tam dažniausiai naudojamas metodas buvo valdžios pageidavimų tenkinimas sudarant direktorių tarybas. Net Didžiojoje Britanijoje direktorių taryba, į kurią neieitų keletas perų, buvo laikoma nelabai rimta. Kontinentinėje Europoje ir ypač Rytų ir Pietų Europoje tarybose būdavo gausu buvusių kabinetų ministrų, generolų, politikų, o taip pat jų pusbrolių, žentų, mokyklos draugų ir kitokių šių garbingų vyrų bičiulių. Iš šių direktorių nebuvo reikalaujama nei verslinių sugebėjimų, nei verslinės patirties.

Tokių neišmanėlių dalyvavimas direktorių taryboje apskritai imant buvo nepavojingas. Visas jų darbas buvo pasiimti savo honorarus ir pelno dalį. Bet buvo dar kiti valdžios žmonių giminaičiai ir bičiuliai, kurie negalėjo būti renkami į direktorių tarybas. Jiems būdavo skiriami postai ir algos valdybose. Šie žmonės buvo jau kur kas didesnė našta.

Didėjant valdžios kisimosi į verslą mastui iškilo būtinybė įmonės valdyboje turėti žmonių, kurių pagrindinė pareiga būtų sunkumų santykiuose su valdžia šalinimas. Pradžioje tam buvo skiriamas vienas viceprezidentas, įpareigotas tvarkyti "su valstybine administracija susijusius reikalus". Vėliau gerų santykių palaikymas su valdžia ir politinėmis partijomis tapo prezidento ir viceprezidentų pagrindine užduotimi. Ir pagaliau atėjo laikai, kai jokia bendrovė negalėjo sau leisti "prabangos" turėti valdžios, darbo sąjungų ir didžiųjų politinių partijų nemėgiamą vadovą. Buvę valstybiniai pareigūnai, jų padėjėjai bei įvairių ministerijų patarėjai jau buvo laikomi tinkamiausiais žmonėmis vadovų postams.

Bendrovės klestėjimas tokiems vadovams mažiausiai rūpėjo. Įpratę prie biurokratinės tvarkos jie atitinkamai kreipė bendrovės valdymą. Kam rūpintis geresnių ir pigesnių produktų gamyba, jei galima pasinaudoti valdžios parama? Jų pagrindinis rūpestis buvo valstybiniai kontraktai, protekciniai muitų tarifai ir kitos valdiškos privilegijos. Ir už šias privilegijas jie mokėjo darydami įnašus partiniams fondams, valdiškos propagandos fondams, savo personalui atrinkdami valdžiai simpatizuojančius žmones.

Vokietijos bendrovių personalas jau seniai sudaromas ne pagal komercinių ir profesinių sugebėjimų principą. Madingų, politiškai patikimų studentiško klubų buvę nariai dažnai turi geresnius įsidarbinimo ir karjeros šansus negu efektyvūs ekspertai.

Amerikoje sąlygos visiškai kitokios. Kaip ir kitose biurokratijos srityse, Amerika "atsilieka" ir privataus verslo biurokratizavimo srityje. Sunku pasakyti, ar valstybės sekretorius Ickes buvo teisus sakydamas: "Kiekvienas stambus biznesas yra biurokratija".* Bet jeigu jis teisus ir tiek, kiek jis teisus, tai ši padėtis yra ne privatus verslo evoliucijos padarinys, bet didėjančio valdžios kišimosi į verslą padarinys.

4. Neribota priklausomybė nuo valstybinių biurų nuožiūros

Kiekvienas Amerikos biznierių, turėjęs progos susipažinti su ekonominėmis sąlygomis Pietų arba Rytų Europoje, savo pastebėjimus apibendrina dviem sakiniais: Šių kraštų verslininkai nesirūpina gamybos efektyvumu, o jų valdžia yra korumpuotų klikų rankose. Šis apibūdinimas yra daugmaž teisingas. Bet jame neatsispindi tai, kad tiek gamybos neefektyvumas, tiek korupcija yra šiuose kraštuose valdžios naudojamų verslo varžymo metodų pasekmės.

Šioje sistemoje valdžia turi neribotą galią bet kurią verslovę sužlugdyti arba pažerti jai malonių. Kiekvieno biznio sėkmė ar nesėkmė visiškai priklauso nuo valdžioje sėdinčių laisvos nuožiūros. Antai jeigu verslininkas nėra pilietis kurios nors galingos užsienio valstybės, kurios diplomatiniai ir konsuliniai pareigūnai galėtų jį užstoti, tai jo likimas visiškai priklauso nuo valdžios ir valdančios partijos malonės. Ji gali atimti visą jo nuosavybę ir jį įkalinti. Kita vertus, ji gali padaryti jį turtuoliu.

Valdžia nustato tarifų dydį ir frachto kainą. Ji išduoda arba neišduoda eksporto licenzijas. Kiekvienas pilietis arba gyventojas visas savo pajamas užsienio valiuta privalo parduoti valdžiai pagal valdžios nustatytą kursą. Kita vertus, valdžia yra vienintelis užsienio valiutos pardavėjas; ji laisva atmesti *ad libitum* paraiškas užsienio valiutai. Europoje, kur beveik visa gamyba priklauso nuo importuojamų įrengimų, mašinų, žaliavų ir pusfabrikačių, toks atmetimas tolygus įmonės uždarymui. Galutinis mokesčių nustatymas praktiškai paliktas nesaistomai valdžios nuožiūrai. Valdžia, pasinaudojusi bet kokia dingstimi, gali konfiskuoti bet kokią įmonę arba parduotuvę. Parlamentas yra marionetė valdančiųjų rankose; teismai apstatyti valdžios žmonėmis.

Tokioje aplinkoje verslininkas turi griebtis dviejų priemonių: diplomatijos ir kyšininkavimo. Jis turi naudotis šiais metodais ne tik santykiuose su valdančiąja partija, bet ne mažiau ir su persekiojamomis opozicijos grupuotėmis, kurios vieną dieną gali pagriebti valdžią. Tai pavojingas dvigubas žaidimas; tik žmonės be baimės ir skrupulių gali išsilaikyti šioje supuvusioje aplinkoje.

Verslininkai, išaugę liberalesnio amžiaus sąlygomis, turi pasitraukti, o jų vietą užima avantiūristai. Vakarų Europos ir Amerikos biznieriai, pripratę prie legalumo ir korektiškumo aplinkos, čia visai pasimeta, nebent jie užsitikrina vietinių veikėjų paslaugas.

Ši sistema, žinoma, neskatina technologinės pažangos. Verslininkas daro papildomai įdėjimus, tik jeigu jis gali kreditan nusipirkti įrengimus iš užsienio firmos. Įsiskolinimas kokiai nors Vakarų bendrovei laikomas privalomu, nes tikimasi, kad diplomatai pasirūpins kreditoriaus interesais, tokiu būdu padėdami ir skolininkui. Naujos gamybos pradėdamos tik tuo atveju, jeigu valdžia paskiria tam tiek lėšų, jog galima tikėtis milžiniško pelno.

Būtų klaida dėl šios korumpuotos valdiško kišimosi į verslą sistemos kaltinti biurokratizmą kaip tokį. Tai biurokratizmas, išsigimęs į reketą nešvarių politikų rankose. Bet turime suprasti, kad šios šalys būtų išvengusios šio blogio, jeigu jos nebūtų atsisakiusios laisvo verslo sistemos. Ekonominis pokario atstatymas šiose šalyse turi prasidėti nuo radikalaus jų politikos pakeitimo.